

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
КУЛАКЕВИЧ Людмили Миколаївни
«ЖАНРОВІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВАНТЮРНО-
ПРИГОДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ»,
подану до захисту для здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

«Горацію, на світі більше тайн,/ Ніж вашій вченості хоч би приснилось».

Ці чи подібні слова і думки приходять до голови після прочитання дисертації Людмили Кулакевич, коли усвідомлюєш, яку велику кількість неповторних, цікавих, малознаних творів вона ввела в дисертацію, проінтерпретувала їх, а головне – розкрила ще один багатогранний аспект неосяжної української літературної спадщини, зокрема найцікавішого періоду її історії – 1920-х – початку 1930-х років. Не можна сказати, що дисертантка відкрила ці твори, вивела їх із небуття перед широкий читацький і науковий загал; окремі згадки про них уже були в наукових працях, частина текстів була реопублікована вже у ХХІ столітті. Однак згадки найчастіше були принагідними або стосувалися якимось окремих аспектів їх поетики, ролі й місця в тогочасному літературному процесі тощо. Людмила ж Кулакевич ґрунтовно, глибоко проаналізувала кожен текст аж до контент-аналізу знакових фраз і висловів, а головне – звела ці твори воедино і відкрила цілий пласт новаторської для свого часу й актуальної натеper авантюрно-пригодницької літератури, яка дає чимало творчої поживи для пересічного читача і високоінтелектуального науковця.

Дисертантка ґрунтовно і всебічно визначає актуальність дослідження, яка вимагала насамперед неупередженого погляду: тема роботи, що називається, лежала на поверхні, однак ніхто не звертав на неї увагу через позірну її нібито несерйозність, неважливість тощо. Так само детально,

аргументовано Л. Кулакевич розписує теоретико-методологічну базу дисертації, методику проведення дослідження. Новаторство ж роботи полягає як у постановці й розв'язанні чималого переліку теоретичних проблем генології, композиції й сюжетотворення, інтермедіальності, так і в порушенні значної кількості питань розвитку української та світової літератури міжвоєнного двадцятиріччя. Кожна з таких порушених проблем, через новаторський їх характер, розгалужується на цілі низки нових проблем і питань, потребує розроблення, розвитку, вимагає уточнень і доповнень. Зрозуміло, це дає приводи і для полеміки, заперечень, пропозицій тощо. Тому полемічні зауваження і пропозиції з мого боку прошу сприймати радше як продовження, розвиток дисертації Людмили Кулакевич, аніж незгоду з отриманими в її роботі результатами.

Варто відзначити також, що вже у вступі дисертантка охоплює широку «географію» дослідників, не обмежуючись західним світом і радянським та пострадянським простором. Вона не обмежується сучасними науковими працями чи працями «першої третини ХХ ст.», а цілком слушно залучає, наприклад, дослідження І. Франка чи О. Білецького, і вони вносять суттєві корективи і доповнення в теорію та «практику» дисертації. Так само зі вступу вводиться термінологія, що якнайтісніше корелює з темою дослідження. Можна би вважати (особливо – аналізуючи «класичні» твори), що саспенс чи кліфгенгер – різновиди добре знаної ретардації, однак ці нові для українського літературознавства терміни якраз найдоречніші, коли йдеться про авантюрно-пригодницькі твори і коли вони інтерпретуються в типології та контактних зв'язках із кінематографом.

Видається, що окреслені хронологічні межі дослідження потребують корегування. Адже дисертантка інтерпретує твори, абсолютна більшість яких була написана від середини 1920-х до початку 1930-х років. Думка про те, що пригодницька література зароджується від початку ХХ ст., видається цілком слушною, однак «нижня» межа залучених до інтерпретації творів припадає на 1915 рік – рік публікації «Зруйнованого гнізда» А. Кащенко. Тому доречно

було би розширити або коло творів (наприклад, залучити до аналізу «Ярошенка» О. Маковея (1905), про якого лише принагідно йдеться у роботі, чи інші твори початку століття), або окреслити межі роботи 1920-ми – початком 1930-х. Варто зазначити, Л. Кулакевич інтуїтивно і сама це відчувала, дуже часто послуговуючись часовим параметром «1920–30-ті роки».

Важливими для українського літературознавства і гуманітаристики загалом є вписування авантюрно-пригодницької літератури у колоніальний та гендерний дискурси, актуалізація тези про домінування білої раси і чоловіків у цій літературі, що латентно знаходить продовження й у сучасних авантюрно-пригодницьких творах.

Л. Кулакевич ґрунтовно аналізуючи напрацювання попередників у дослідженні авантюрно-пригодницької літератури, формулює власне бачення сутності понять, дефінітивне наповнення термінів. Цікавим і перспективним видається шлях визначення «конструентів» (с. 64–65) авантюрних і пригодницьких творів. Важливою є і «реабілітація» (чи констатація цієї «реабілітації») поняття «авантюрний» у вітчизняному літературознавстві. Прагнення ж будь-що розмежувати авантюрні твори від пригодницьких, що розлого, вдало й аргументовано робить дисертантка, наближається до формальних управлень, бо стосується, як на мене, не домінантної, другорядної риси цих творів – аксіології вчинків головних героїв. Хоча за певних умов ця риса стає дуже важливою, про що далі. Натомість Людмила Кулакевич знову «об'єднує» різні групи аналізованих творів під спільним знаменником авантюрно-пригодницького метажанру.

Дуже важливим для розуміння, що ж рухає вчинками головних героїв аналізованих творів, спонукає їх до авантюри чи пошуку пригод, стає психологічне обґрунтування цих явищ. Спираючись насамперед на праці О. Стросєва, дисертантка веде мову про так званих емоційних наркоманів, які прагнуть гостроти відчуттів, керуються більше ними, ніж прагненням матеріальних благ, посад тощо. Напрошувався наступний крок, якого ще не

зробила Л. Кулакевич: прагнення гострих відчуттів, хай і опосередковано, через співпереживання з персонажами творів, так само рухає читачами у виборі відповідних текстів, робить авантюрно-пригодницьку літературу дуже популярною серед читачів, що, відповідно, спонукає авторів писати саме такі твори.

Найбільше ж прагне читати авантюрно-пригодницьку літературу насамперед із цих мотивів дитячо-юнацька й молодіжна аудиторія. Людмила Кулакевич слушно й аргументовано акцентує увагу на великому пізнавальному потенціалі авантюрно-пригодницьких творів, які нерозривно пов'язані з мандрями у просторі, а інколи – й у часі (варто розмежовувати їх із топосом дороги, іманентним для всіх жанрів без винятку). Й ось тут, для реалізації значного виховного потенціалу, стає дуже важливим отой аксіологічний чинник, про який ідеться в роботі.

Привертає увагу скрупульозність дослідниці, яка виявляється у вивченні контексту, історії написання і публікації творів, порівнянні текстових варіантів у різних виданнях, текстовому мікроаналізі, контент-аналізі, що згодом становить незаперечні засади тез, положень і узагальнень. Тому не дивно, що чи не найсильнішими частинами дисертації є висновки – до підрозділів, розділів і до роботи загалом. Щоправда, інколи Л. Кулакевич дослівно повторює окремі сегменти у текстах розділів і висновків, але будемо вважати, що повторення сприяє кращому засвоєнню основних положень і лише підкреслює чіткість, структурованість, логічний взаємозв'язок висновків.

Чимало глибоких думок, узагальнень спливають на сторінках дисертації. Наприклад, про революційний характер першої половини ХХ ст., який багатьма сприймався як захопливі пригоди, можливість ув'язатися в неймовірні авантюри, стало одним із основних чинників розквіту авантюрно-пригодницької літератури. Чи теза про те, що жах кривавої доби світової війни, революцій, терору закономірно реактуалізував готичний роман і знайшов у ньому вияв. Чи акцентуація уваги на тому, що українські

літератори категорично не сприймали поділу на великі й малі, «цивілізовані» й відсталі етноси («Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» В. Златопольця й І. Федіва; «Пригоди професора Вокса на острові Ципанго» Л. Чернова). І таких спостережень, узагальнень, висновків у роботі чимало.

Дисертантка не просто вводить у науковий обіг значний масив мало знаних тепер творів, а й доводить, що були вони одними з найпопулярніших свого часу, користувалися і користуються й зараз при перевиданні широким попитом. А головне, вона переконливо стверджує, що в українській літературі 1920-х – початку 1930-х років утворилася ціла низка жанрів і різновидів авантюрно-пригодницького мета жанру, які реактуалізуються в останні десятиліття й інколи видаються ледь не нововведеннями. Інколи аргументовано, інколи не зовсім дисертантка доводить, що українські митці міжвоєнного двадцятиліття робили художні відкриття, які потім «перевідкривалися» у світовій літературі, кінематографі, однак така настанова у роботі заслуговує схвалення.

Кілька разів у дисертації Людмила Кулакевич наводить перелік тих жанрів авантюрно-пригодницького мета жанру, які зародилися й активно утверджувалися в українській літературі 1920–30-х років: роман фронтиту, істерн (аналог вестерну), робінзонада, травелог, екшн, трилер, детектив, пригодницький і детективний «серіали», бойовик, шпигунський, крутійський, «готичний» і «чорний» романи, роман-квест, горор, хронофантастика та ін. І до кожного жанру чи різновиду інтерпретується відповідний твір чи й кілька творів, відповідними домінантними рисами аргументується їх жанрова сутність. Уже одне це свідчить про те, що дисертація відбулася, стала вагомим внеском в історію української літератури. Можна полемізувати про те, чи доречно сучасну жанрову систему накладати на літературний процес столітньої давнини, а чи варто шукати тогочасні відповідники в українських і зарубіжних працях, однак глибина і повнота аналізу окремих текстів,

жанрових різновидів і жанрів, вагомість отриманих висновків вражають і видаються в переважній більшості неспростовними.

Інколи концептуальні тези Людмили Кулакевич видаються полемічними, як, наприклад, зарахування «Алаю» О. Досвітнього до шахрайського роману, зосередженості лише на рисах цього романного різновиду. У теоретичній частині роботи, а потім і в подальших розділах дисертантка неодноразово наголошує на тому, що на початок ХХ століття анахронізмами були би твори, які відзначались би жанровою чистотою, тобто належали винятково до якогось одного різновиду, особливо якщо йдеться про роман чи повість (наприклад: «<...> Юліан Шпол, використовуючи в межах одного твору поетику казки, середньовічного лицарського роману, реалістичного, соціально-психологічного, авантюрно-пригодницького роману, роману потоку свідомості, публіцистики, провокує читача до інтелектуальних зусиль, змушує самому вирішувати, що це – романтична оповідь про молодих революціонерів чи іронічний пастиш про осіб, що граються в запільну діяльність <...>», с. 379). Щоправда, в намаганні довести приналежність того чи того твору до авантюрно-пригодницьких вона час від часу забуває про цю концептуальну тезу, зосереджуючись лише на рисах «потрібного» жанру чи різновиду. Це породжує химерні фрази такого ґатунку: «Отже, науково-фантастичний роман “Господарство доктора Гальванеску” (1928) за жанровими ознаками є трилером», с. 332. Проте навіть якщо виявиться, що в повісті «Алай», наприклад, домінантними є риси інших різновидів, це аж ніяк не перекреслює наявність у ній авантюрно-пригодницького сюжету і рис шахрайського роману.

Кожен «історико-літературний» розділ і підрозділ мають, хай інколи і невеликі, теоретичні частини, в яких дисертантка викладає витoki того чи того жанру в українській, а ще частіше – зарубіжній літературі, історію його дослідження за кордоном і у нас, генезу, типологію і контактні зв'язки з мистецтвом минулого й сучасності. Л. Кулакевич виявила себе чудовим знавцем літературного процесу, залучаючи до контексту не лише художні

твори, а й літературно-критичні, літературознавчі й мистецтвознавчі публікації міжвоєнного двадцятиріччя, тому інформаційна насиченість роботи дуже висока, а головне – доречна, а не просто вправління в ерудованості.

Дуже продуктивним у роботі є проведення паралелей і встановлення зв'язків між авантюрно-пригодницькою літературою 1920–30-х років і кінематографом як тієї доби, так і наступних десятиліть аж до XXI століття. Відчувається, що дисертантка має глибокі знання як із теорії, так й історії світового кінематографу, становлення і розвитку жанрів. Важливо, що вона не обмежується голівудівським «мейнстримом» (який дуже активно залучається до роботи), а не менше уваги приділяє німецькому експресіоністському кіно, що було українцям міжвоєнного двадцятиріччя, мабуть, ближчим і краще для них знаним, ніж американський кінематограф. Не применшуються також значення та здобутки українського кіномистецтва, співпраця вітчизняних літераторів із кіновиробництвом.

Як наслідок, Людмила Кулакевич формулює багато цінних положень про взаємозв'язок літератури та кіно загалом і міжвоєнного двадцятиріччя зокрема, вплив кінематографу на конкретні твори української літератури і літературний процес цього періоду, бо переважно наше літературознавство зосереджувалося на внеску літераторів у розвиток кіномистецтва 1920–30-х років. Це і певні сюжетні схеми, й уникання портретних описів персонажів, і зовнішня видовищність, зосередження на дії, й навіть уведення у літературні серіали аналогів тизеру і трейлеру. Як на мене, інколи дисертантка впадає у надмірну кіноцентричність, бо наведені риси і пов'язані з ними слабка психологічна вмотивованість учинків чи й повна її відсутність, зародковий стан описових складників у текстах могли бути і часто були наслідком недостатньої письменницької вправності (бо ж романістика лише спиналася на ноги) чи поширеної теорії сюжетності як протипаги до орнаментально-ліричної прози, що домінувала до середини 1920-х років. Однак це аж ніяк не применшує продуктивності, вагомості й перспективності обраного напрямку в

дослідженні української прози міжвоєнного двадцятиліття у взаємозв'язках із розвитком кінематографу.

Із сумною іронією можна констатувати, що не може обійтися дисертація філолога без стилістичних чи пунктуаційних огріхів, хоча в роботі їх небагато. Дисертанти самостійно обирають, якого обсягу мають бути абзаци в роботі, однак у дисертації Л. Кулакевич вони видаються занадто розлогими. Можливо, справа навіть не стільки в обсязі, скільки в частому об'єднанні кількох тез і положень в одному абзаці. Сумнівними видаються новотвори дисертантки на кшталт «висновковус», «на перший позирк», «виформовує», «потлумачувати» тощо, хоча... Хтозна, можливо через кілька десятиліть ці okazіоналізми стануть загальноновживаними. Зрештою, все це легко виправити й усунути, а всі полемічні думки і зауваження не можуть поставити під сумнів вагомість і здобутки дисертації Людмили Кулакевич. Більше того, як уже йшлося на початку відгуку, мої роздуми і пропозиції є наслідком цих здобутків і вагомості, бо робота порушує чимало проблем, які вперше постають у нашому літературознавстві, дають можливість суттєво переосмислити літературний процес міжвоєнного двадцятиріччя, окреслює широке коло подальших перспективних досліджень.

Усе це дає підстави стверджувати, що дисертація Людмили Миколаївни Кулакевич «Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття» є цілісною завершеною науковою працею, відзначається глибиною проведеного аналізу, високим науково-теоретичним рівнем, вагомістю отриманих результатів, є значним внеском у дослідження історії української літератури першої міжвоєнного двадцятиріччя і ХХ–ХХІ століть загалом, феномену авантюрно-пригодницької прози, повністю відповідає спеціальності 10.01.01 – українська література і профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03, а також вимогам, сформульованим у пп. 9–10, 12–13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 за № 567 (зі змінами),

а її авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук.

Офіційний опонент

М.С. Васьків,

доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
журналістики і нових медіа
Київського університету
імені Бориса Грінченка

